

ALMA MATER. Магистрант ва ёш тадқиқотчиларнинг йиллик аниқамани илмий мақолалар тўплами. -Самарканд. СамДЧТИ нашри, 2012,- I I ' бег.

Мазкур мақолалар тўплами Самарканд давлат чет тиллар институти, шунингдек, республикамиздаги турли олий ўқув юртлири профессор-ўқитувчилари, илмий ходимлари ва магистрлари ишларида иборат.

Тўпламга киритилган мақолалардан тилшунос, адабиётшунос ва педагог олимлар шу соҳалар билан қизиқувчилар фойдаланиши мумкин.

Таҳрир ҳайъати:

Раҳимов Ғ. Ҳ.	- раис
Исмоилов А.Р.	- аъзо
Турниязов Н.Қ.	- аъзо
Бегматов М.Б.	- аъзо
Бегалиев Н.	- аъзо
Эшқобилов А.К.	- раис ўринбосари
Туробов А.М.	- аъзо

Ушбу мақолалар тўплами СамДЧТИ ўқув-услугий кенгашининг 2012 йил 17 апрель 9-сон қарори билан нашрғатавсия этилган

Мақолалар сифати учун муаллифлар масъул.

Самарканд давлат чет тиллар институти нашри, 7012 Ғшл

JushibTImavdTL¹⁺³ ?¹? ЧИИb ya bI o'zbek tilida sifatninS hech q^nday harfi to Lun so zin o ad , f f^{o'm}g ^'shimcha qo'shiladi.Masalamo zbek tilida natiiasida uzunlik soV^{^0m} o sak, uzun so zidan so'ng -lik qo'shimchasi qo'shilishi Pemak vanon lili hil 7 ?' *? Z turkumi^{ga} tegishli bo'lgan so'z hosil bo'ladi. so'z tarkibidaui oxirei h^o S'fatdan Ot y^{aza}l^{ganc}ja farqli jixati:Yapon tilida tushib qolmaydi. ' 4o^{lad}l,o zbek tlllda esa hech q^{anc}laY qo'shimcha

yasTladf' kka,a tilda ham so zdan son g qo'shimcha qo'shiladi va ot

Y p tilida l (i)sifatdan fe I yasalganda, IHOsifatning oxirgi harfi < (ku)harfiga o garib,undan song ^ ^ f (narimasu) va (shimasu) to'liqsiz fe'lining kehshi nattjasida fe'l so'z turkumi yasaladi. S3 S3 \$ — (ookii)-katta a3ЙbC&P^Гo (ookiku narimasu)-kattalashmoq ^ U l'— (mijikai)-kalta * Ъ"Й' < & 0 ^ t o (mijikaku narimasu)-kaltalatmoq <-tit> (korekaradandan atsuku narimasu) ^gundan buyon isiyveradi. ^ (zubon o sukoshi mijikaku shimasu) ^himm kaltalataman.

s'fatlarda fe I yasalganda, sifatdan so'ng H(ni)qo'shimchasi qo'shilib,undan ^o ng fc 4 % t(narimasu) va L £ t (shimasu) to'liqsiz feli qo'llaniladi va -j/e I host I bo ladi ^/u^m<(Benkl)so g^{lo}m W7uf^tZ&U3;to (genkini ^arimasujsog' lomlashmoq V* U* 5^C*U*-rOou2u,,i animasu)mohirlashmoq f) — MC L Tz l/T'f o (kami o shottoni shitai desu.Jsochimni ^Italatmoqchiman.

- p ^y dalanilgan adabiyotlar ro`yxati
- 1 ^`Minna no nihongoPtarjima kitobi.
 - 2 ^`M,нна no nihongo2” tarjima kitobi.
 - 3 Z^T 7°P3Ы0₀

M Ч 11 I Mill V 1 i,, 1 ./\ / USAS' I I I'NINO TEKSHIRISH 2 Turniyozov B OB`YEKTI HAVjM iW шшшшшГЯШУВЧАНЛИК Cimandaiwti I',(< ruin inn imj хунrmiіііі I ,.4,r „кммбшдмшшнннт

I',| I (Ills I l(i A O'RGATISH..... II

« V^{id}ZmBA ШЕК TM.1.:<сшдчгю ШАКНЎТКИНИВОКЕЛАНТИРУВЧИСИИТАКСИК^

тютя >"C'ZZnвишш акАМштлтаАНАШГАТ! X¹ Z*Zy.(C^4T%AMm£/дўстлик сўшининг синтагштик^ Ж2.< ,, ,,m...n,,, nm,я,m^ш, яклк^ ФАКТОР rA i K I I I I I I Я m > I I I ' « I I I ' 'иотуШк (I Ш.АТИ 2« сг-ет'; ",,,,,, «ядяй ” I*s

» S S * ЯОШ ЖАНР И , I,I,ЪР ПЯТИ ХАҚИДА ҚАЙДЛАР40 ZlpZiZ^!m^Г^ГАА “_

. - bI' < * » - " J 5 f g S i ^ m J 7 ФОЙДАЛШ, I,, I, I I I П I A X ^H^ОТИНИНГРУХИЙ А. Ражабов К u w / ' ' 1;1 1 "" 49 Е А П И Т П I Г I I Т В И Е К Л А С С И Ф И К А Ц И Я

Азоб!.. О, сенсизлик!..
 Торайди дунё -
 Пастлигу энсизлик,
 Яна...зим-зиё!
 Кўнгли - элсиз колган,
 Банди Алпомиш Кул
 бўлиш, ёниш.
 Бу согинч ёнгиндан
 Омонлигим йўқ- Ҳар
 онда ҳар лаҳзам
 Юлдузбарпо чўғ.

Юқорида айтиб ўтганимиздек ижодкорнинг исёнкорлиги ҳам, шиддаткорлиги ҳам ва ҳатто итоаткорлиги ҳам ўзига хос - Аллоҳни танишдир.

Усмон Азим ижодини, унинг ҳаётини таҳдил қилишга қанча уринмайлик, уни шоирнинг ўзи айтганидек «бор бўйича ҳеч ким кўролмас».

СЎЗЛАРНИ ТУРКУМЛАРГА АЖРАТИШ ТАМОЙИЛЛАРИДА СЎЗ - ГАПЛАРНИНГ ЎРНИ

Мамарасулова Ш.

(СамДУ) Ҳар бир сўзга гавҳардан кутича қилиб сакланса, шунда ҳам унинг кийматига яраша шу қилинмаган бўлар экан. Бунда ҳеч қандай муболага йўқ. Бу сўзга берилган ҳақиқий баҳо".

Жаҳон тилшунослигида сўз каби кўп таърифга эга бўлган тил ҳодисасига ҳанузга қадар нукта қўйилмагани барчага аён. Бундан ўзбек тилшунослиги ҳам мустасно эмас... Муайян тушунчани ифодаловчи сўз предмет ҳақидаги умумий тасаввурни билдиради ва айрим предметларда бўлган умумий ҳолатни ўз ичига олади. Сўз муайян нарса ёки предмет ёки предмет тўғрисидаги тушунчани ва маълум ижтимоий шароитда шу тушунчага боғлиқ бўлган абстракт ва конкрет тасаввурни ифода қилади²².

Сўз объектив борлиқдаги предмет ёки ҳодисалар ҳақидаги тушунчанинг товуш воситаси билан ифодаланишидир: бу тушунча предмет ёки ҳодисанинг онда акс эттиришидир. Аниқки, сўз маъносининг асоси онгимиздаги тушунчалар, демак, воқеалардаги ҳодисалардир; сўз орқали борлиқнинг турли томонлари, кишилиқ жамиятининг, инсоннинг турмуши тартиблари акс эттирилади. Сўз, маъно ифодалаш билан бирга, эмоцияларни, ҳис-туйғуларни билдириши ҳам мумкин (ундовлар шу хусусиятга эга). Қилиб чиқадиган сўз тушунчани ифода қилади ёки ҳис туйғуларни билдиради³³.

Проф. С. Усмонов сўзга шундай таъриф беради: “Сўз коллектив аъзолари томонидан бир ҳилда талаффуз қилиниб, бир ҳилда идрок қилинадиган ҳамда бирон предмет (ҳодисани) билдирадиган ё улар ҳақидаги

тушунчаларни эсга соладиган битта товуш ёки бир неча товуш бирикмаси сифатида шаклланиган ишора (символ) дир”⁴¹.

Проф. Ш. Раҳматуллаев сўз ҳақида шундай дейди: “Сўз ўта мураккаб ҳодиса сифатида талқин қилиниб, айни вақтда ҳам тил бирлиги, ҳам нутқ бирлиги бўлиши таъкидланади. Асли тил бирлиги билан нутқ бирлигининг теш келиб қолиши ёрдамчиларида воқе бўлади³.

Акад. А. Ҳожиев сўз тўғрисида қуйидаги фикрни баён қилади: “Сўз. Лексиманинг нутқда муайян шакл ва вазифа билан воқеаланган кўриниши. Ўз товуш қобилигига эга бўлган объектив нарсалар ҳақидаги тушунчани, улар ўртасидаги алоқани ёки уларга муносабатларни ифода қилади оладиган, турли грамматик маъно ва вазифаларда қўлланиладиган энг кичик нутқ бирлиги”²¹.

Тилшуносликда сўзнинг турли ҳолатидан турли-туман маънолар англатиши туфайли ечилмаган жумбоқлар келтириб чиқарганлиги сабабли ҳанузга қадар сўз туркумлари масаласи ҳам ҳамон поёнига етган эмас. Ваҳоланки, сўзларни туркумларга ажратишнинг тарихи жуда узокларга бориб тақалади.... сўзни туркумга ажратиш, албатта, қатъий бир ҳилликда бўлмас-да, Шарқда, ҳинд тилшунослигида амалга оширилган. Сўз тўрт гуруҳга ажратилган: от, феъл, қўмакчи ва юклама Сўзни туркумга ажратиш ҳақати Афлотун яшаган даврга тўғри келади. Афлотун мавжуд сўзни икки туркумга ажратади: а) от; б) феъл.

... Аристарк таснифига кўра, саккизта сўз туркуми мавжуд: 1) от; 2) феъл; 3) сифатдош; 4) аъзо; 5) олош; 6) қўмакчи; 7) равиш; 8) боғловчи. Ариб тилшунослигида сўзларни туркумларга ажратишда Арасту йўли $\gamma\ \rho\iota\ \nu\iota\alpha\iota\iota$. У пар ҳам сўзни асосан 3 туркумга ажратишган: 1) феъл; 2) о; 3) юклама.

... Махмуд Қошғарий морфологик қараш, туркий шл морфологии $\bar{\iota}\ \bar{\iota}\bar{\nu}\bar{\mu}\bar{\iota}\bar{\nu}\bar{\iota}\bar{\iota}$ тадқиқ этишга оид талқини ҳам ўзига хос бўлган. I угри, у ҳам қадимги тилшунослик аъёнасида кўра, айпикса, юной ва араб $\bar{\iota}\bar{\iota}\bar{\nu}\bar{\mu}\bar{\iota}\bar{\nu}\bar{\iota}\bar{\iota}$ сўзни 3 гуруҳга ажратади: а) исм; б) феъл; в) ёрдамчи сўз (х.л|х|>).

... Алишер Навоийнинг морфологик қараш унинг қуйидаги $\bar{\iota}\bar{\iota}\bar{\nu}\bar{\mu}\bar{\iota}\bar{\nu}\bar{\iota}\bar{\iota}$а талқинида ўз ифодасини топган: сўзни 3 туркумга ажратади: феъл, исм, ва ҳаракат (ёрдамчи)^{1.3}.

Ўтган давр мобайнида турли таснифлар, мезонлар яратилган, турли-туман терминлар қўлланилган. Сўз семантик, морфологик, синтактик, фонетик жиҳатларига кўра фарқланиб, “тасаввурий категориялар” га ажратилган. Тилшунослик фани тараккиёти мобайнида худди сўз ва унинг таърифи атрофида турлт-туман фикр-мулоҳазалар айтилгани сингари уларни туркумларга ажратиш борасида ҳам турли даврларда турли йўналишлар, оқимлар, мактаблар ва олимлар томонидан юздан ортиқ таснифлар илгари сурилди. Аммо бу таснифлар ҳар бир тилнинг ўзига хос лисоний табиатида асосланганлиги туфайли барча тиллар учун умумий бўлган ягона тасниф методи ҳалигача тавсия этилган эмас.

³ Алибек Рустамов. Сўз хусусида сўз. Т. Ёш гвардия. 1987 й. 154 - бет. ~
 Ҳозирги замон ўзбек тили. Т. Фан 1957 й 63 - бет.
⁴¹ Ўзбек тили грамматикаси. Т. Фан 1975 й 16 - бет

Тилшунослик тарихида сўзларни туркумларга таснифлашдек куп мунозарага сабаб бўлган муаммо кам учрайди. Сўзларни туркумларга таснифлаш кандай тамойилларга асосланади? Мустакил ва ёрдамчи сўзлар қайси жихатлари билан фарқланган ади.' ('уз туркумларининг ўзаро муносабатлари нималардам иборат, улар нимага асосланади? Каби саволлар татқиқотчиларнинг доимий эътиборида турса-да, халигача мукамал жавоб йўқ¹ *.

Ўзбек тилшунослигида ҳам сўзларни туркумларга ажратишда ханузга қадар бир хиллик мавжуд эмас.

... Сўзлар шундай тўдаларга бўлинади: мустакил сўзлар, ёрдамчи сўзлар, модал сўзлар, ундов ва тақлид сўзларга".

... Сўзларнинг лексик-грамматик категорияларини умумлаштириб, схематик тарзда шундай кўрсатиш мумкин: 1) мустакил сўзлар,

2) ёрдамчи сўзлар,

3) модал сўзлар,

4) ундовлар,

5) тақлид сўзлар³.

... Мустакил сўзларга ҳам ёрдамчи сўзларга ҳам кирмайдиган, уларнинг ўар иккисига хос белгини ўзида маълум даражада акс эттирадиган ораликдаги сўзлар бор. Бундай сўзлар ундов сўзлар, модал сўзлар, таълид сўзларини ўз ичига олади.

Замонавий тилшунослик нуктаи назаридан бугунги кунда сўзлар маънавий, синтактик ва морфологик жихатдан тасниф этилиб, ундов, модал, тасдиқ (инкор сўзи), тақлиф ишора сўзларининг лисоний қилини бўлиши шарт ва зарурлиги эътироф этилмоқда.

Сўз-гап гуруҳига киритувчи сўзлар қуйидаги хусусиятлари билан мустакил ва ёрдамчи сўзларидан фарқ қилади:

1) мустакил ҳолда гап бўла олиш;

2) гап таркибида шу гапнинг бирор бўлаги билан синтактик алоқага кириша олмаслик;

3) ўзига хос ғайриоддий маънога эга бўлиш;

4) боғлама билан бирика олмаслиги ва шунинг учун майл, замон, шахс-сон шаклларга эга;

... Сўз гапларнинг ўзига хос ғайриоддий луғавий маънога эгаллиги. Бу хусусият қуйидаги ҳолларда намоён бўлади.

а) маъно имконияти чегараланган;

б) грамматик шаклни тапаб қилмайди;

в) бошқа сўзлар билан бириктириш қобилиятидан маҳрум;

г) гапда бажара оладиган вазифаси чекланган;

д) маъноли қисмларга ажралмайди⁴.

Хулоса сифатида шуни кўрсатиш мумкинки сўз-гаплар мустакил сўзларга ҳам ёрдамчи сўзларга ҳам нисбатан ғмириоддий хусусиятга эга бўлса- да маъно ва вазифа жихатдан алоҳида барқарордир. Мустакил сўзларнинг истаган гапнинг истаган бўлаги вазифасида қўлланиши ёрдамчи сўзларнинг гап бўлаги вазифасида кела олмаслиги бўлса, сўз-гапларининг бундай пазнфаларда қўлланиши хосланганлиги учун улар ораликдаги сўзга туркумларидир. Ўз навбатида сўз-гаплар маънавий жихатдан гуруҳларга ажратади: сўгповчининг баён этилаётган фикрга муносабати, кишиларнинг хис-туйғусини ифоданаши ва 6.

Табиийки, сўзлар қай йўсинда туркумларга ажратилмасин, аввало, сўзнинг маъноси ўзаро бириктириш томонлари, грамматик ва сўз ясалиш хусусияти тилшуносларнинг диққат марказида бўлмоғи лозим.

ЭРКАК НУЩЕНИ ВОҚЕЛАНТИРУВЧИ АЙРИМ ЛЕКСИК ВОСИТАЛАР Тўраев Б. (СамДЧТИ)

Мисолларимиз таҳлили шуни кўрсатдики, эркаклар суҳбатларининг мавзулари, аксарият ҳолларда, уларнинг касбий фаолити доирасида бўлади, яъни эркаклар нутқида "касб" омилнинг таъсир кучлироқ сезилади. Бундай мулоқотларда кўпинча касбга дойр атамаларнинг кенг қўлланиши кузатилади. Айниқса бу ҳолат актерлик маҳорати билан шуғулланувчи шахсларга кўпроқ тегишлидир: ашулачилар, рақсга тушувчилар, актёрлар, режиссёрлар. Бу касбдаги эркаклар ўз ижоди тўғрисида гапиришпи жуда яхши кўрадилар. Масалан, таникли режиссерлардан, актерлардан бири, Джордж Клуни Черокида фильмни суратга олиш ҳақида ҳикоя қилади. Кўрамизки, унинг нутқи очик характерга эга, шунинг учун у фильмни суратга олиш жараёнининг ўчини фақатгина эслаб қолмасдан, унинг сюжети ҳақида ҳам гапирадн. «Pendant 1e toumage, nous avons eu le sentiment que, quand Ic film sortirait cn salles, Ics spectateurs allaient le juger en fonction de la situation du moment en Irak: comment reussir ou foirer complètement une occupation? Mais ce n'est pas le sujet. Le parallele interessant est plutot sur la maniere dont les al I ids out amnistid des criminels de guerre. Mère si en Irak ce n'est plus le cas...» [Marie Claire 2007: 60].

Афтидан, эркаклар касбий мулоқотлардан ташқарига чиқканда ҳам, ўзларининг профессионал билимлари омборидан фаолроқ фойдаланишни ўринли, деб биладилар. Бу ҳолат, ўз навбатида, эркаклардаги ижтимоий роллар тўпламида профессионал ролнинг юқори статусга эга эканлигидан далолат беради. Эркаклар спорт, автомобиллар, ов ҳақида гапиришни ёктирадилар, севги, оила, болалар ҳақидаги гапларга камроқ ўрин ажратадилар. Эркакларнинг аёлларга Қарағанда мансабга кўпроқ эътибор қаратишини Джордж Клуни нутқидаги қуйидаги сўзлар ҳам тасдиқлаб турибти: «Qui acceperait de partager la vie d'un type qui pense davantage a ses films qu'a l'amour? J'aime trop les femmes pour leur imposer 5a. Je connais meslimites et je ne voudrais pas faire souffrir quelqu'un parce que mon bonheur est dans mon travail» [Marie Claire 2007: 60].

Эркаклар ўз ички дунёси ҳақида гапиришни яхши кўрадилар, улар ичидагиларини айтмайдилар. Масалан, Журналистнинг «Quel est votre

¹ Замонавий ўзбек тили. Морфология Т Мумғоз с уз.

2001 й 25-33 - бетлар " А. Пардаев. Тил тизимида

³ Ўзбек тили грамматикаси. I. Т. Фан 1975 й 123 бет

⁴ А. Нормонов. А. Собиров. Ш. Қўсова Хазирги >збек адабий тили 2002 й. 164 бет